

BIBLIOGRAFISCHE AANTEKENINGEN OVER JAC. P. THIJSSE'S VOGELJAAR

door

L. VAN DER HAMMEN

Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden

Het Vogeljaar door Jac. P. Thijsse, waarvan in 1969 de zesde druk verscheen, is door zijn in opeenvolgende drukken herhaaldelijk wisselend uiterlijk, een interessant historisch object geworden. De tekst evolueerde langzaam, doordat bij iedere nieuwe druk nieuwe gegevens werden toegevoegd en kleine correcties werden aangebracht. Op het gebied van illustraties, formaat, typografie en bandversiering hadden echter bijna steeds (behalve bij de derde druk die veel lijkt op de tweede) ingrijpende veranderingen plaats. In grote lijnen kan men zeggen dat de eerste drie drukken nauw verbonden zijn met de kring van medewerkers aan het tijdschrift *De Levende Natuur*, de volgende drie drukken met die van medewerkers aan *De Wandelaar*. Door vergelijking van de drukken kan men b.v. de ontwikkeling van de vogelfotografie volgen, van P. L. Steenhuizen via R. Tepe en A. Burdet tot Nol Binsbergen; en de ontwikkeling van de tekening, van J. G. Keulemans en Jan van Oort tot R. Stuurman. Daarnaast is er in alle drukken medewerking geweest van minder bekende, maar niet minder enthousiaste amateurs.

Een boek dat, in zijn uiterlijk, zozeer een spiegel is van de historie van 65 jaar ornithologie, verdient een nadere bibliografische analyse. Dit is temeer het geval omdat in alle drukken juist die historisch interessante gegevens met een zekere hardnekkigheid niet zijn gedocumenteerd. Bij een eerste analyse blijkt al spoedig dat niet alleen de bronnen van het illustratie-materiaal in vele gevallen niet, of onvolledig, of onjuist zijn vermeld, maar dat ook de gangbare meningen over data van publicatie niet altijd geheel correct zijn.

Om deze redenen zijn de volgende aantekeningen over de opeenvolgende drukken van *Het Vogeljaar* verzameld. Bij de analyse is vooral gelet op het uiterlijk van het boek, de oorsprong van de illustraties, eventuele onjuistheden of onduidelijkheden in de documentatie, etc. Op grond hiervan worden aan het slot enkele suggesties gedaan voor een in de toekomst eventueel nog te verschijnen zevende druk.

(A) 1ste druk, Amsterdam, W. Versluys, 1904-1905; 316 pagina's, 14 gekleurde platen, 34 foto's, 86 tekeningen; groot 4° (31.5 × 23).

Het werk verscheen oorspronkelijk in twaalf afleveringen. De titelpagina, die tot de eerste aflevering behoort, vermeldt als jaar van verschijnen 1904.

De inleiding, die eveneens in de eerste aflevering verscheen, is gedateerd „Oudejaar 1903”; de tekst van de laatste aflevering heeft als onderschift „Kerstvacantie 1904”, waarmee ongetwijfeld december 1904 bedoeld is. Zoals de titel aangeeft, was de opzet van het werk de min of meer gewone vogels in de loop van een jaarcyclus te leren kennen. Ongetwijfeld was het de bedoeling dat de twaalf afleveringen zouden corresponderen met de maanden van het jaar. In vergelijking met het oorspronkelijke plan liggen de verschijningsdata van de afleveringen evenwel wat later.

Het verschijnen van aflevering 1 werd aangekondigd in een advertentie in *De Levende Natuur* van april 1904, zodat de publicatie datum waarschijnlijk maart 1904 geweest is. Achtereenvolgens werden alle afleveringen (met uitzondering van 7 en 8) op deze wijze aangekondigd. Waarschijnlijk verschenen in vier gevallen twee afleveringen tegelijk. Wanneer wij rekening houden met de nummering van de katernen en de plaats van de gekleurde platen, komen wij met enige waarschijnlijkheid tot het volgende overzicht van de afleveringen met hun verschijningsdata: afl. 1, pp. 1-28, pl. [1], maart 1904; afl. 2, pp. 29-56, pl. [2], april 1904; afl. 3, pp. 57-96, pl. [3, 4], juni 1904; afl. 4, 5, pp. 97-136, pl. [5-7], september 1904; afl. 6, pp. 137-160, pl. [8], november 1904; afl. 7, 8, pp. 161-212, pl. [9, 10], december 1904; afl. 9, 10, pp. 213-264, pl. [11, 12], januari 1905; afl. 11, 12, pp. 265-316, pl. [13, 14], februari 1905. Het als verschijningsdatum op de titelpagina genoemde jaar 1904 is dus niet geheel juist en moet gewijzigd worden in 1904-1905. Het is aardig hierbij te vermelden dat de intekenprijs oorspronkelijk 60 cent per aflevering bedroeg; na de voltooiing van de publicatie in 1905, was de prijs van een gebonden exemplaar f 8.25 (het boek gold toen voor tamelijk duur).

De eerste druk is gebonden in grijs linnen met een ongesigneerde bandversiering van gestyleerde reigers in Jugendstil. De ondertitel is volgens de eerste aflevering en volgens de eerste advertenties: „Handleiding tot het leren kennen van de meest voorkomende Nederlandsche vogels”. Op de band is die ondertitel gewijzigd in: „Nederlandsche vogels in hun leven geschetst”. Deze laatste ondertitel is in alle volgende drukken gehandhaafd.

Van de veertien gekleurde, ongenummerde platen (alle illustraties zijn zonder nummer), zijn er twee van Jan van Oort, nl. pl. [5, 6]; de overige twaalf zijn alle van J. G. Keulemans (drie ervan zijn evenwel ongesigneerd). Met uitzondering van eerstgenoemde twee platen, verschenen alle tevoren in *De Levende Natuur*, jaargangen 2-5.

Bij geen van de foto's die in de eerste druk zijn opgenomen, is de fotograaf vermeld; zij ressorteren onder de op het titelblad vermelde rubriek „tal van andere illustraties”. Het jaar 1904 behoort nog niet tot het tijdvak

waarin iedere fotograaf het copyright van zijn resultaten uitdrukkelijk voorbehoudt. Van de 34 foto's werden er 26 tevoren in *De Levende Natuur* gepubliceerd (één bovendien in „Hei en Dennen” van Heimans & Thijssse); hiervan zijn er dertien van P. L. Steenhuizen (te weten die op pp. 54, 73, 90, 108, 135, 195, 198, 200, 201, 207, 252, 261, 296), tien foto's zijn opgenomen door R. Tepe (te weten die op pp. 189, 209, 214, 236, 237, 238, 255, 298, 299, 300), vijf foto's zijn volgens *De Levende Natuur*, waarin zij voor het eerst verschenen, van (anonieme) Engelse oorsprong (te weten die op pp. 85, 111, 120, 140, 291; dit verklaart het voorkomen van een foto van een scholeksternest tussen rolstenen, in een Nederlands vogelboek); de resterende zes foto's zijn van onbekende fotografen.

Van de tekeningen zijn er 58 van Jan van Oort (de figuur van een wijfjes-vink komt op twee plaatsen in het boek voor, en is hier ook als twee tekeningen geteld); zij zijn vrijwel alle speciaal voor *Het Vogeljaar* getekend, hoewel zeven tekeningen eerder verschenen in *De Levende Natuur* (jaargangen 2, 3, 5, 8 en 9). Veertien figuren zijn van de hand van Thijssse zelf; zij verschenen alle tevoren in *De Levende Natuur* (jaargangen 6, 7 en 8) en „In het Vondelpark” van Heimans & Thijssse. Van de overige veertien figuren (die alle ontleend werden aan *De Levende Natuur* en „In het Vondelpark”), zijn er: één van B. H. Bolink, twee van M. A. Koekkoek, twee van T. G. Meissner, vijf van W. F. A. Pothast, twee van R. C. baron Snouckaert van Schauburg (waarvan één, op p. 258, door Snouckaert getekend naar een schilderij van Bodmer), en één van een onbekende tekenaar.

De kwaliteit van de afbeeldingen is ongelijk. De kleurenplaten van Keulemans zijn mooier dan die van Jan van Oort. De foto's van Tepe zijn van hogere kwaliteit dan de vaak wat onduidelijke en minder goed gecomponeerde opnamen van Steenhuizen. Jan van Oort's tekeningen zijn beter dan zijn aquarellen; zij vormen door hun onregelmatige begrenzing vaak een fraai geheel met de gedrukte tekst (in latere drukken werden zij recht afgesneden). De eerste druk ontleent zijn grote charme vooral aan die eenheid van zetsel en figuren. Het boek als geheel is onmiskenbaar typisch voor het begin van de twintigste eeuw.

(B) 2de druk, Amsterdam, W. Versluys, 1913; xvi + 566 pagina's, 15 gekleurde platen, 36 foto's buiten de tekst, 60 foto's in de tekst, 92 tekeningen; 8° (23 × 16).

De tweede druk verscheen in 1913; één van Burdet's foto's (een blauwborstje) verscheen als bijlage van *De Levende Natuur*, jaargang 18 no. 1 (mei 1913) onder vermelding „Uit den 2^{en} Druk van *Het Vogeljaar*” (het voorwoord bij de tweede druk is evenwel gedateerd „October, 1913”). Het

formaat van het boek is nu kleiner geworden, nl. 8° in plaats van 4°. Zoals wij hieronder zullen zien is dit van invloed geweest op de tekeningen die uit de eerste druk werden overgenomen. Mede door de reductie van het formaat, is het aantal pagina's aanzienlijk vermeerderd. De prijs was bij verschijnen f 9.50.

De tweede druk is gebonden in zandkleurig linnen met een bandversiering, gesigneerd door L. W. R. Wenckebach, voorstellende diverse vogels (waarschijnlijk buizerd, koolmees, eenden en bontbekplevier).

De vijftien gekleurde platen van Jan van Oort (waarvan de kwaliteit niet zeer hoog is) zijn alle nieuw; door het gewijzigde formaat van de nieuwe druk konden de platen van J. G. Keulemans en Jan van Oort uit de eerste druk niet meer worden overgenomen.

Een van de belangrijkste aanwinsten van de tweede druk vormt de serie van 36 fraaie foto's buiten de tekst. Het grootste deel hiervan (35) is van A. Burdet (twee van deze foto's, t.w. die tegenover pp. 64 en 400, verschenen tevoren in *De Levende Natuur*, jaargang 15); één foto (een broedende patrijs, tegenover p. 442) is van Bonar, een fotograaf over wie ik geen gegevens heb kunnen vinden. De foto's buiten de tekst zijn uitstekend gereproduceerd. Zij zijn zonder uitzondering van hoge kwaliteit; in het bijzonder noem ik hier de foto's van de griel (tegenover p. 288), de asgrauwe kiekendief (tegenover pp. 1 en 416) en de lepelaar (tegenover p. 440).

Van de 60 foto's in de tekst zijn er 20 van A. Burdet (hiervan is er één, te weten die van de ijsvogel op p. iii, identiek met een foto buiten de tekst; vijf van de foto's, t.w. die op pp. 32, 243, 245, 355 en 357 verschenen tevoren in *De Levende Natuur*, jaargangen 15 en 16); zij komen niet voor in de eerste druk. Zestien foto's zijn van R. Tepe; zes hiervan (pp. 232, 314, 316, 318, 325, 365) komen niet in de eerste druk voor. Van P. L. Steenhuizen werd één foto toegevoegd aan de twaalf die uit de eerste druk werden overgenomen, nl. de foto van zijn bergeendendiorama, uit *De Levende Natuur*, jaargang 1. De resterende foto's werden alle overgenomen uit de eerste druk. Eén foto uit de eerste druk werd niet meer opgenomen, nl. Steenhuizen's foto van een dodaarsnest.

Van de 92 tekeningen in de tweede druk komen er acht niet in de eerste voor. Twee tekeningen uit de eerste druk (wilde eenden, naar een schilderij van Bodmer, en wilde gans, beide door R. C. Baron Snouckaert van Schauburg) werden niet meer overgenomen; mogelijk is dit een gevolg van de onenigheid die tussen Thijssen en Snouckaert ontstaan was naar aanleiding van het ontwerp Vogelwet 1912. Zestig tekeningen zijn van Jan van Oort; twee van deze tekeningen (klapekster en middelste bonte specht, beide ontleend aan *De Levende Natuur*, jaargang 6) komen niet in de eerste druk

voor. Twintig tekeningen zijn van Thijsse zelf, waaronder zes die niet in de eerste druk verschenen (spreeuwenvlucht, en slapende spreeuwen, uit *De Levende Natuur*, jaargang 15; rietgors in angst, uit *De Levende Natuur*, jaargang 14; aalscholvers, eveneens uit *De Levende Natuur*, jaargang 14; slijktekeningen van plevertjes, uit *De Levende Natuur*, jaargang 16; bontbekje, uit *De Levende Natuur*, jaargang 13). De overige figuren zijn alle overgenomen uit de eerste druk.

Door het recht afsnijden van de tekeningen op het formaat van de bladspiegel (in sommige gevallen werden de figuren ook verkleind) is een groot deel van hun charme verloren gegaan. Ik vestig er in dit verband de aandacht op dat G. A. Brouwer, 1954 (*Historische gegevens over onze vroegere ornithologen en over de avifauna van Nederland*, *Ardea*, deel 41, pp. 1-226), op de pagina's 122 en 123 twee afbeeldingen van Jan van Oort verkleind reproduceert, onder vermelding dat zij afkomstig zijn uit *Het Vogeljaar*, 1904, resp. pp. 223 en 125; Brouwer's laatstgenoemde figuur is evenwel een reproductie van de afgesneden figuur uit de tweede of derde druk.

Het aantal in de tweede druk behandelde vogelsoorten (afgezien van de soorten die alleen maar in het systematisch overzicht aan het slot van het boek worden genoemd) is bijna tweemaal zo groot geworden. Er werden enkele hoofdstukken toegevoegd, n.l. over *Het Heggemusje*, *De Ooievaar* (die in de eerste druk bij de weidevogels behandeld werd), *Het IJsvogeltje*, *De Griel*, *De Kruisbekken*, *Zeldzame Broeders*, en *In 't Naardermeer*. Het hoofdstuk over *Roofvogels* werd omgedoopt in *Sperwers en Valken*. De *Bruine Kiekendief* werd *De Kiekendieven*. Het hoofdstuk over *De Reiger* werd uitgebreid tot *Reigers en Aalscholvers*.

Samenvattend kunnen wij concluderen dat de tweede druk veel meer gegevens bevat dan de eerste, dat vooral de foto's van Burdet een aanwinst zijn, maar dat, door het kleinere formaat, het oorspronkelijke karakter en daarmee de uiterlijke charme van het boek grotendeels verloren is gegaan.

(C) 3de druk, Amsterdam, W. Versluys, 1923; xvi + 572 pagina's, 15 gekleurde platen, 36 foto's buiten de tekst, 72 foto's in de tekst, 92 tekeningen; 8° (23 × 16).

Het verschijnen van de derde druk wordt meegedeeld in *De Levende Natuur* van mei 1923, in een advertentie op de achterzijde van de omslag. De tekst van de advertentie is vrijwel gelijk aan die van de tweede druk; de nieuwe druk wordt weer aangekondigd als geheel omgewerkt en uitgebreid. De prijs is f 9.50, evenals destijds de tweede druk.

De derde druk komt, zowel in uiterlijk als wat inhoud betreft, in grote trekken overeen met de tweede. Band, gekleurde platen en foto's buiten

de tekst zijn gelijk gebleven. Aan de overige illustraties is slechts het volgende veranderd. Er werden twaalf foto's in de tekst toegevoegd: zes van Burdet (jonge goudhaantjes, kluut, sprinkhaanrietzanger, fuut, jonge roerdompjes, broedende roerdomp); één van Bonar (veldleeuwerik); één van F. Liefstinck („kleine zeemeeuw”, overgenomen uit *De Levende Natuur*, jaargang 21); één van J. Vijverberg (grote stern, overgenomen uit *De Levende Natuur*, jaargang 21); drie van anonieme fotografen (twee foto's van de bontbekplevier en zijn nest, komen ook voor in *De Levende Natuur*, jaargang 24, en worden daar toegeschreven aan een „groepje Haarlemsche jongelui”; de derde anonieme foto komt ook voor in *De Levende Natuur*, jaargang 20, bij een artikel van J. Verwey). Er werd één tekening toegevoegd, een pestvogel door A. Joman (overgenomen uit *De Levende Natuur*, jaargang 21). Een grote tekening van Jan van Oort (sperwer), die wel in de eerste en tweede druk voorkwam, verviel om onbekende redenen (mogelijk bij vergissing). Opgemerkt moet nog worden dat de figuur op p. 512 van de hand van Thijse zelf (overgenomen uit „In het Vondelpark”), die in de eerste druk verscheen met het onderschrift „Harde tijden” en in de tweede druk zonder onderschrift, hier als onderschrift heeft „Koperwieken”. De tekst van de derde druk werd hier en daar, op ondergeschikte punten, iets gewijzigd.

(D) 4de druk, Laren, A. G. Schoonderbeek, 1939-1940; 4° (21 × 26,5); 1ste deel: Bij Huis en Hof, 1939, 317 pagina's, 216 foto's, 3 tekeningen; 2de deel: In Wijder Kring, 1940, 324 pagina's, 280 foto's, 1 tekening.

Het verschijnen van het eerste deel van de vierde druk wordt meegedeeld in een advertentie in *De Wandelaar* van november 1939, dat van het tweede deel in *De Wandelaar* van november 1940 (de uitgave van dit deel was waarschijnlijk door de oorlogsomstandigheden vertraagd). Ik vestig er hierbij de aandacht op dat G. A. Brouwer (1954) in zijn bovengenoemde *Historische gegevens over onze vroegere ornithologen en over de avifauna van Nederland*, ten onrechte 1938 vermeldt als verschijningsjaar van beide delen; dit jaar heeft alleen betrekking op de datering van het voorwoord. De afzonderlijke delen van het boek kostten bij voorintekening f 5,90; na verschijnen werd de prijs f 12,50 voor beide delen samen.

De twee delen zijn gebonden in ruw beige linnen. Het eerste deel heeft een bandversiering van Henri van de Velde, voorstellende koppen van drie kraaiachtigen, waaronder een raaf; de tekening is ontleend aan een illustratie uit de Nederlandse vertaling van Mummelman van Hermann Löns (bij het hoofdstuk „Kraaienpraat”). Het tweede deel heeft een bandversiering (voorstellende een torenvalk) van Sjoerd Kuperus. Beide delen hadden stof-

omslagen met respectievelijk foto's van een jonge sperwer (uit deel 2, p. 139) voor deel 1, en van een scholekster hurkend boven de eieren (uit deel 1, p. 131) voor deel 2; de figuren van de omslagen zijn dus eigenlijk verwisseld.

De foto's zijn volgens een opgave op pp. 319 en 320 van deel 2, van 60 fotografen, nl. (in alfabetische volgorde): A. Ballast, G. Batelaan, G. van Beusekom, Nol Binsbergen, A. Bos, Dr. G. J. Broekhuysen, A. Burdet, A. Burghard, J. Cogels, P. L. Damsté, Jan de Does, Ir. H. N. Duijfjes, Herman Fischer, C. B. van der Geest, K. Grabandt, Mr. F. Haverschmidt, B. Hindriks, G. E. Hoekstra, Jan Hoogerheide, K. Hulsbos, J. Jalving, A. de Jong, W. A. de Jongh, M. Kaak, Fr. v. d. Kerkhof, J. A. C. Klok, G. J. Klokman, C. Lugthart, R. A. Maas Geesteranus, Fr. Makkink, Niek Marra & Henk Holtman, L. Meilink, N. van der Meulen, D. Meyer, Jan Mooiman, G. W. Navis, Fr. Niesen, A. D. Nieuwkoop, Jb. v. d. Peppel, J. van Schooten, J. E. Sluiters, W. Souren, W. K. Steffen, B. Sterkenburg, Jan P. Strijbos, Karl Stülcken, D. van Sijn, R. Tepe, J. H. Tieleman, T. Tieleman Jr., G. Traanberg, D. Veenman, J. F. Vogel, J. Vijverberg, S. de Waard, A. Waarts, H. Witbaard, S. A. Wytzes, J. van Zoonen. Het zijn foto's van zowel pioniers van de vogelfotografie in Nederland (Burdet, Tepe, etc.), als van hen die pas in de jaren dertig hun debuut maakten (Binsbergen, etc.). Vooral de foto's van laatstgenoemde en van enkele anderen hebben een zeer hoog niveau.

De foto's stammen merendeels uit de kring van medewerkers aan het tijdschrift *De Wandelaar*, een uitgave van A. G. Schoonderbeek. Vele verschenen te voren in dit tijdschrift of in enkele door Schoonderbeek uitgegeven boeken (J. B. Bernink c.s., *De Roep der Velden*, *De Tooi der Getijden*, *De Luister van het Land*; A. B. Wigman, *Bruine Verten en Blinkend Zand*; G. van Beusekom c.s., *Het Vogeleiland*, om enkele boeken te noemen die toevallig in mijn bezit zijn). Van enkele foto's wordt de fotograaf niet vermeld, nl. van die op de pp. 55, 110, 155, 160, 186, 192, 226, 251, 269, 280, 290 in deel 1; en van die op pp. 1, 10, 57, 89 in deel 2. Voor acht hiervan heb ik de naam van de fotograaf kunnen achterhalen: Stanley Crook (deel 1, p. 55), G. Hoekstra (deel 1, p. 110), J. P. Strijbos (deel 1, p. 155), J. Vijverberg (deel 1, p. 186), Chislett (deel 1, p. 226), N. Binsbergen (deel 2, p. 57), Ir. H. N. Duijfjes (deel 2, p. 89). Deze foto's verschenen alle tevoren in *De Wandelaar*, die van deel 1, p. 155 bovendien in: *De Roep der Velden*; die van deel 1, p. 226 daarvoor bovendien in: *Turner, Bird watching in Scolt Head*. De anonieme foto van een naar het nest vliegende ooievaar (deel 1, p. 160) verscheen in *De Wandelaar*, jaargang 10, p. 37 ook zonder vermelding van fotograaf. Ik wijs hier nog op enkele kleine onjuistheden in de lijst van foto's en fotografen: B. Sterkenburg is de maker van de

foto's op pp. 161 en 162 in deel 1 en niet in deel 2. De foto op p. 234 van deel 2 is niet van Jb. v. d. Peppel maar, volgens Bruine Verten en Blinkend Zand, en De Luister van het Land (waarin hij tevoren verscheen), van A. B. Wigman.

Vele foto's hebben als onderschrift een onduidelijke passage uit de tekst, inplaats van een vogelnaam; een paar foto's hebben geen onderschrift; het onderschrift van enkele foto's is onjuist of misleidend. Ik geef hier een opgave van enkele van deze foto's met de correcte identificaties. Deel 1, p. 2, jonge zilvermeeuw; p. 3, grote sternkolonie; p. 8, eieren van scholekster; p. 10, vliegende zilvermeeuw; p. 20, matkop; p. 70, gekraagde roodstaart; p. 257, eieren van geelgors. Deel 2, p. 1, nest van zilvermeeuw; pp. 58-67, visdiefje (behalve het nest op p. 64 dat niet van een visdiefje is, maar van een scholekster); p. 68, dwergstern; pp. 133, 134, velduil; p. 156, torenvalk; p. 159, jonge bruine kiekendieven; p. 171, asgrouwe kiekendief; p. 176, jonge buizerd; p. 182, jonge wespndieven; p. 214, nest van roerdomp; p. 318, jonge fuut.

De vierde druk bevat vier tekeningen, nl. drie van R. Stuurman in het eerste deel (boerenzwaluw een jong voerend, huiszwaluwen, gierzwaluw), die tevoren in De Wandelaar, jaargang 10 verschenen; en één van Sj. Kuiperus in het tweede deel (wielewaal), die tevoren verscheen in De Tooi der Getijden.

De splitsing van de tekst in de twee delen is eenvoudig een onderverdeling van de oude tekst in zijn oude volgorde in twee min of meer gelijke helften. De ondertitels, vooral die van het eerste deel, dekken de inhoud niet helemaal; een nachtzwaluw en een griel vindt men bepaald niet bij huis en hof, etc.

In vergelijking met vorige drukken is de tekst weer uitgebreid en herzien. Thijssse schreef een zeer treffende inleiding tot de vierde druk. Deze druk in zijn nieuwe gedaante was een groot succes, en reeds na enkele jaren was hij geheel uitverkocht.

(E) 5de druk, Laren, A. G. Schoonderbeek, 1945; 355 pagina's, 318 foto's, 4 tekeningen; 4° (22 × 28).

Het voorwoord van de vijfde druk is geschreven in 1942. Het titelblad vermeldt geen jaar van verschijnen; G. A. Brouwer (1954, p. 211), in zijn hierboven geciteerde publicatie, noemt in dit verband 1942. Noch in De Wandelaar, noch in De Levende Natuur, noch in In Weer en Wind wordt in de periode 1942-1947 een vijfde druk aangekondigd. Brinkman's Catalogus van Boeken vermeldt echter als jaar van verschijnen 1945; waarschijnlijk is de herdruk nog clandestien in dat jaar verschenen.

De prijs was oorspronkelijk f 20.—, maar werd later verlaagd tot f 9.90. Pas in 1968 (dus na 23 jaar) was de vijfde druk uitverkocht.

De oplage is gebonden in lichtgeel (zandkleurig) linnen, met dezelfde bandversiering als deel 1 van de vierde druk (koppen van drie kraaiachtigen door Henri van de Velde). De uitgave was voorzien van een stofomslag met een gekleurde reproductie naar een aquarel van R. Stuurman, voorstellende een middelste zaagbek.

In vergelijking met de vierde druk is het aantal foto's sterk verminderd. Ruim 200 foto's werden niet meer opgenomen. Daarentegen werden 27 nieuwe foto's toegevoegd. Door één en ander vervielen de namen van een aantal medewerkende fotografen (A. Ballast, A. Bos, A. Burghard, P. J. Damsté, J. Jalving, W. A. de Jongh, G. J. Klokman, Fr. Makkink, Fr. Niessen, Jan P. Strijbos en J. H. Tieleman), en werden de namen van vier nieuwe medewerkers toegevoegd (F. Bloem, J. P. van Blijdenstijn, A. van Gils en Dr. N. Tinbergen). Merkwaardigerwijze was de wisseling van illustratie niet altijd een vooruitgang; hier en daar werden goede foto's vervangen door andere van duidelijk mindere kwaliteit. Van de 27 nieuwe foto's werden er 19 tevoren gepubliceerd in *De Wandelaar* (jaargangen 13, 14, 15) en in G. van Beusekom c.s. *Het Vogeleiland* (vergroot detail van de bovenste foto, tegenover p. 224 in dat boek). Van acht van de nieuwe foto's (hiervan is alleen die op p. 1 anoniem) heb ik geen eerdere publicatie kunnen vaststellen.

De verwijzingen naar de foto's (in de lijst van fotografen, achterin het boek) is niet altijd duidelijk, en bovendien niet geheel zonder fouten. De foto van p. 47 is van Fr. v. d. Kerkhof; die van p. 119 (boven) van A. Burdet; die van p. 131 niet van Burdet, maar van K. Grabandt; die van p. 217 (boven) van A. de Jong; die van p. 228 (onder) van G. van Beusekom; die van p. 290 niet van Jb. Van de Peppel, maar van A. B. Wigman (als in de vierde druk); die van p. 303 niet van N. Binsbergen, maar van F. Bloem (uit *De Wandelaar*, 13: 231; de foto is bijna gelijk aan die van de vierde druk, die van N. Binsbergen is).

Enkele onderschriften behoeven verduidelijking of correctie. De beide foto's op p. 63 hebben betrekking op de grote lijster; die van pp. 206, 207, 208, 209 op het visdiefje; die van p. 253 op de torenvalk.

De vier tekeningen die de vijfde druk bevat, zijn gelijk aan die van de vierde.

De tekst van de vijfde druk is niet meer in twee delen gesplitst. Thijsse zorgde zelf nog voor kleine aanvullingen en verbeteringen.

De kwaliteit van het papier is, gezien de tijdsomstandigheden, nog vrij redelijk, hoewel de foto's niet altijd even goed overkwamen als in de vierde druk. Deze verminderde kwaliteit is mogelijk één van de oorzaken geweest van de onverwacht moeilijke verkoopbaarheid van het boek.

(F) 6de druk, Laren, A. G. Schoonderbeek, 1969; 394 pagina's, 23 gekleurde platen, 223 foto's, 7 tekeningen; 8° (17 × 24.5).

De zesde druk van Het Vogeljaar verscheen bijna vijf en twintig jaar na de vijfde. De uitgave werd in het voorjaar van 1968 in een prospectus aangekondigd, maar was pas in de loop van 1969 in de handel (het voorwoord door de uitgever is eveneens van dat jaar).

De prijs van een exemplaar van de zesde druk is f 19.75; in de loop van 65 jaar, is de stijging dus relatief gering geweest (iets meer dan verdubbeld).

De oplage is gebonden in grijs linnen, met dezelfde bandversiering als de vijfde druk en het eerste deel van de vierde (koppen van drie kraaiachtigen door Henri van de Velde). De stofomslag vertoont een gekleurde reproductie naar een aquarel van J. G. Keulemans (een slobend; de plaat komt ook voor tegenover p. 352).

Er zijn 23 gekleurde platen buiten de tekst; hiervan zijn er vijftien van J. G. Keulemans, en acht van R. Stuurman. Voor het eerst sinds de oorspronkelijke uitgave van 1904-1905 zijn er dus weer illustraties van Keulemans in Het Vogeljaar opgenomen; zij passen mijns inziens niet meer goed bij de moderne uitvoering van het boek. Hoewel noch in het prospectus, noch op de omslag wordt vermeld of de aquarellen van Keulemans eerder zijn gepubliceerd, blijkt dat zij alle voorkomen in Keulemans' driedelige werk *Onze Vogels in Huis en Tuin* (Leiden, 1869-1876); in de nieuwe uitgave zijn de meeste platen iets verkleind, en van de rand is iets weggefallen; men vergelijkte plaat 16 uit het eerste deel, de platen 13, 17, 19, 23, 26, 35, 47 uit het tweede deel, en de platen 1, 16, 19, 50, 52, 56 en 58 uit het derde deel met de overeenkomstige platen uit de zesde druk van Het Vogeljaar. Drie gekleurde platen van R. Stuurman werden eveneens tevoren gepubliceerd; twee verschenen (verkleind) in N. Binsbergen & D. Mooy, *Zien is kennen* (de grote gele kwikstaart, tegenover p. 97, die in het onderschrift abusievelijk gele kwikstaart genoemd wordt; en het visdiefje, tegenover p. 224); de middelste zaagbek tegenover p. 368 komt ook voor op de stofomslag van de vijfde druk. Op de achterzijde van de stofomslag van de zesde druk van Het Vogeljaar komt een advertentie voor van het bovengenoemde boekje *Zien is Kennen*; daarbij wordt een proeve gepubliceerd van een pagina, waarop als voorbeeld een plaatje van de wintertaling; met nadruk moet erop gewezen worden dat dit plaatje een verkleinde reproductie is van een plaat uit Het Vogeljaar, zesde druk (tegenover p. 353), en niet van een plaatje uit *Zien is Kennen*.

In vergelijking met de vijfde druk is het aantal foto's opnieuw sterk verminderd. Enkele foto's die wel in de vierde druk voorkomen, maar niet in de vijfde, keerden opnieuw terug (de foto's op pp. 32, 63, 100, 184, 209

(onder), 286, 336, 365). In vergelijking met de vijfde druk is de medewerking van acht fotografen vervallen (G. Batelaan, G. van Beusekom, Dr. G. J. Broeckhuysen, J. Cogels, K. Grabandt, J. A. C. Klok, Dr. N. Tinbergen, J. F. Vogel; eerstgenoemde wordt in de zesde druk nog ten onrechte onder de medewerkende fotografen genoemd). Door opname van foto's die niet in de vijfde druk voorkomen, werden de namen van twee fotografen (W. Haller, F. Niesen) aan de lijst van medewerkers toegevoegd; laatstgenoemde werkte al mede aan de vierde druk.

Uit een vergelijking van foto's en lijst van medewerkers blijkt dat vier foto's anoniem zijn (die op pp. 1, 24, 54, 194); volgens de vierde druk is de foto op p. 54 echter van Fr. v. d. Kerkhof. Enkele verwijzingen in de lijst van medewerkers zijn onjuist: de foto op p. 55 is van A. Waarts (in de lijst wordt bovendien B. Hindriks opgegeven); de foto op p. 108 is van Nol Binsbergen en niet van G. Batelaan (diens naam moet hierdoor vervallen van de lijst van medewerkers); de foto op p. 113 is van N. Marra (en niet van Marra & Holtman); de foto op p. 127 is van A. Waarts (niet van R. Tepe); de foto op p. 128 is daarentegen van R. Tepe (in de lijst wordt bovendien A. Waarts opgegeven); de foto op p. 219 is van J. Vijverberg (in de lijst wordt bovendien C. B. van der Geest opgegeven); de foto op p. 228 is van D. Meyer (in de lijst wordt bovendien A. Burdet opgegeven); de foto op p. 258 is van J. Vijverberg (in de lijst wordt bovendien N. van der Meulen opgegeven).

Vier foto's uit de zesde druk komen niet in de vierde of vijfde voor; dit betreft de foto's op pp. 108, 312, 343, 387, respectievelijk van kluut, lepelaar, oeverloper en kwak; de laatstgenoemde twee foto's werden in het buitenland opgenomen (respectievelijk in Zwitserland en Zuid Frankrijk). Drie van deze foto's verschenen eerder in De Wandelaar (jaargangen 11 en 16).

Onder de foto's zijn in vele gevallen (evenals bij de vierde en vijfde druk), geen vogelnamen vermeld, maar passages uit de tekst. Hierdoor is het bij doorbladeren soms niet onmiddellijk duidelijk welke vogelsoorten bedoeld worden. Ter verduidelijking vermeld ik daarom enkele foto's en de vogelsoorten waarop zij betrekking hebben: p. 74 (grote lijster), p. 236 (visdiefje), p. 243 (grote stern), p. 286 (bruine kiekendief), p. 304 (aalscholver), p. 314 (patrijs), p. 322 (fazant), p. 365 (zilverbreeuw).

Van de zeven tekeningen komen er drie eveneens voor in de vierde en vijfde druk (de zwaluwen van p. 188). Eén tekening uit de vierde en vijfde druk (de wielewaal van Sj. Kuperus) verviel. Vier tekeningen uit de zesde druk (die van pp. 372, 384, 388, 389) komen niet in vroegere drukken van Het Vogeljaar voor; eerstgenoemde en laatstgenoemde tekening zijn van Sj. Kuperus, de beide andere van R. Stuurman. Alle tekeningen verschenen

tevooren in *De Wandelaar*; één bovendien in J. B. Bernink c.s., *De Tooi der Getijden*.

De tekst is, volgens de uitgever in zijn voorwoord bij de zesde druk, in de nieuwe spelling overgebracht, en door anonieme hand bijgewerkt. De uitgave maakt een zeer verzorgde indruk. Sommige, technisch verouderde foto's hadden misschien beter door andere vervangen kunnen worden. De foto's zouden bovendien beter gedocumenteerd zijn, indien de vogelnaam (en geen passage uit de tekst) samen met plaats en datum van opname, en naam van de fotograaf als onderschrift werden vermeld (vooral ook als het gaat om in het buitenland opgenomen foto's).

De illustraties stammen nog grotendeels uit de kring van medewerkers aan het tijdschrift *De Wandelaar*, en dateren ook uit die tijd (de uitgave van het tijdschrift werd onder de oude naam, ongeveer twintig jaar geleden gestaakt). Men kan zich afvragen of het niet, evenals bij de vierde druk, tijd is geworden om het gehele illustratie-materiaal, of een deel daarvan, te vervangen; de vogelfotografie heeft intussen belangrijke nieuwe resultaten bereikt. Het idee van het herdrukken van een klassieke tekst met telkens vernieuwde platen lijkt zeer aantrekkelijk. Laten wij hopen dat de zesde druk spoedig zal zijn uitverkocht (hij verdient dit), zodat een zevende druk zo mogelijk de traditie kan voortzetten van een volledige vervanging van de illustraties na ieder drietal drukken.